

Однос са јавношћу српске војске преко војне штампе после Мајског преврата до 1918. године

УДК: 659.2/4 : 355.1 (497.11) "1903/1918"

Мр Велимир Иветић, пуковник

У чланку је објашњен однос српске војске и њених припадника (активних и резервних) преко званичне и приватне војне штампе према јавности у периоду од 1903. до 1918, када је јавност у Србији била важан елемент политичког одлучивања, контроле државне власти и других облика демократског живота, као и војне и одбрамбене политике. У то време дешавали су се у Србији значајни мирнодопски и ратни догађаји и процеси, па је основни разлог српске војске и њених припадника за интензивирање односа са јавношћу било јачање одбрамбене и војне моћи државе. Осим основних карактеристика односа према јавности у шест најзначајнијих војних листова – часописа (три званична и три приватна), од двадесет једног, колико их је било у том периоду, аутор је навео основне податке о обавештавању јавности у току ратова (1912–1913. и 1914–1918) и организацији и органима војне цензуре штампе Србије (1915–1918).

Истраживање војне штампе Краљевине Србије у периоду од 1903. до 1918. године значајно је, првенствено, из три разлога. Прво, због тога што је војска елемент државне организације, односно средство политике, друго, због тога што је српска држава све радње које у садашње време теоретски убрајамо у војну доктрину примењивала у оквиру своје војне политике, и треће, због тога што су се српска војска и њени припадници највише обраћали војној и политичкој јавности ради обезбеђивања одговарајућег војног јачања своје државе у време када је у Европи, посебно на Балкану, рат постајао све извеснији, а Срби су и даље страдали у неослобођеним крајевима, и када су могућност за ослобођење и уједињење Српства били предстојећи рат и савезништво. Већина наших историчара сматра да је Србија у том периоду била модерна европска парламентарна држава (монархија), са развијеним ви-

шестранаџким животом, али поједини савремени теоретичари, иако признају да су парламентарна форма и вишестранаџе умногоме поштовани, указују и на слабости, при чему наводе и негативну улогу војног чиниоца или мањег дела официрског кора (завереници“, „дрнорукци“). Ипак, у нашој савременој историјској свести преовлађују мишљења да је политичко уређење Србије од 1903. до 1918. године било „златно доба“ српске демократије и да је српска војска у таквим условима морално и материјално ојачала, извојевала бриљантне победе у ослободилачким ратовима и постала најцењенија српска институција.

За истраживање је тај период историје српске државе значајан и због тога што нам је временски најближи и што је био богат важним мирнодопским и ратним догађајима и процесима у којима је српска војска морала да има активан однос према јавности. Наиме, у наведеном периоду знатно је повећана важност *јавности* као елемента политичког одлучивања, контроле државне власти и других облика демократског живота будући да је, на основу Устава из 1903, поново уведен парламентаризам у Србији и обезбеђена скоро потпуна слобода штампе. То се одразило на одлучивање у Народној скупштини, која је, поред монарха, била основни субјект управљања војском и која је располагала буџетом. Будући да је већина политичких партија Србије на почетку тог периода имала негативан однос према стајаћој војсци и да је била неопходна штедња ради „извлачења“ државних финансија, донеле су се многе законске одредбе које су негативно утицале на одржавање војне моћи државе (у Војну академију примано је највише 30 питомаца, укинута су финансијска средства за редовно унапређивање официра итд.) У штампи, посебно појединих партија, војска је добила знатно већи простор – чак је опширно писано о појединим ситним испадима младих потпоручника, а део значајних листова тајно је финансиран из иностранства, нарочито из аустроугарског диспозиционог фонда. Међутим, крајем 19. и почетком 20. века код српског народа била је највиша *колективна војна памет*, што се доказало у пракси.

Издавачи званичне војне штампе у периоду од 1903. до 1918. године били су Министарство војно, Главни ђенералштаб, Штаб Врховне команде и, у једном случају, издвојена војна команда у Бизерти. *Приватну (независну) војну штампу* издавале су групе официра (од којих је једна била анонимна), пензионисани (резервни) официри и приватни издавачи. Прилоге су, претежно, писала активна и пензионисана војна лица. Према т. 413. Правила службе из 1901. године војна лица нису смела „учествовати ни као прости сурадници ни у функцији издавача, уредника итд. каквог листа, који би расправљао политичка и социјална питања“. Зато су у приватној штампи прилоге из тих области војна лица потписивала псеудонимом или их уопште нису потписивала. Према Уставу из 1903. и Закону о штампи из 1904. године војним лицима нису одузете слободе и права у вези с штампом. У

том периоду излазио је, са прекидима, двадесет и један војни лист, односно часопис,¹ а на основу главних карактеристика три званична и три независна војна листа може се сагледати интензиван однос српске војске и њених припадника са јавношћу.

„Службени војни лист“

„Службени војни лист“ издавало је Општевојно одељење Министарства војног а уредник му је био начелник тог одељења. Карактерисали су га: отвореност садржаја; знатан део тиража који је бесплатно дистрибуиран највишим државним и јавним институцијама, закључно са среским начелством и пореским одељењима; слободна продаја у земљи и иностранству; размена и са страним новинама, и друго. До 1913. године бесплатно је дељен свим официрима и војним чиновницима, а затим им је продаван по минималној цени, која је важила и за резервне официре, подофицире и војнике у току целокупног наведеног периода. Сва званична акта објављивана су у „Српским новинама“.

Садржај „Службеног војног листа“ један је од доказа да је српска војска била међу најотворенијим у Европи. На пример, подаци који се у садашње време сматрају строго поверљивим или поверљивим, у њему су објављивани (локације и дислокације јединица, постављање свих официра и чиновника, чак и у обавештајним телима, и друго). Нису објављивани документи везани за ратне припреме и за припреме и извођење борбених дејстава, и слично. Распоред официра који су добровољно учествовали у четничким акцијама није лажно објављиван, већ онако како су они наводили у својим молбама (на пример, неплаћено одсуство у Италији). За официре који су уочи балканских ратова упућивани у специјалне, најчешће извиђачке акције, објављивано је да су на располагању.

У листу су објављивани подаци о свакој потрошеној пари. Тако су за мај 1903. објављена одобрена средства за све дивизијске области и више инстанце по свим партијама и позицијама војног буџета. Једино је министар војни имао на располагању 180 динара за тајне циљеве од укупног годишњег војног буџета од око 14 милиона динара. До 1904. године објављивани су налази Војне контроле (материјално-финансијска инспекција). Од те године материјално-финансијску инспекцију и у војсци је обављала Главна контрола, независна уставна

¹ Једини до сада објављени научни рад о српској војној штампи је чланак Божидара Јововића „Српска војна периодика од 1864. до 1918. године“ („Српска слободарска мисао“, бр. 11/2000). Детаљније о односу српске војне штампе према политичкој јавности писано је у магистарском раду Велимира Иветића *Политика у војној штампи Краљевине Србије од 1903. до 1918. године* који је одбрањен на Факултету политичких наука у Београду 26. октобра 2001. године.

институција и највиши рачунски суд у држави.² Сва акта у вези с ангажовањем Главне контроле у војсци објављивана су чак и кад је била реч о расходовању ситних ствари. Када Главна контрола није могла да функционише, крајем 1915. и почетком 1916. године, министар војни је објавио да је регулисао чување документације која је била предвиђена за предају Главној контроли. Будући да за време рата није објављиван распоред јединица и официра и друго, највише су објављивани документи везани за финансије.³

Иако су у „Службеном војном листу“ преовладавали прописи (61% прилога на површини од 810 промила), нису занемаривани жанрови којима се директно обраћало широј јавности.⁴ Основни носилац ставова и порука у прилозима у „Службеном војном листу“ био је министар војни.⁵ Он је био носилац ставова и за расписе, објашњења и управна акта осталих министара тако што их је објављивао у облику својих наређења ради примене у војсци. Министар војни је у име краља командовао а у име Министарског савета управљао војском, док је у рату краљ, као врховни заповедник, командовао оперативном војском на војишном делу преко начелника Штаба Врховне команде. Министар војни је и у рату имао исте надлежности, осим командовања оперативном војском, као и одговорност према Народној скупштини. Његова акта су објављивана и у рату да би га и на тај начин контролисали државни органи одређени Уставом и законима и јавност.

Званична војна штампа није одговарала на нападе из политичке штампе. Министар војни је одговарао на већину интерпелација у Народној скупштини, што су објављивале „Српске новине“. У случајевима оправданих критика, министар војни предузимао је мере у војсци, што је објављивано у „Службеном војном листу“ (на пример, „Наређе-

² Контролно одељење Министарства војног (Војна контрола), које су 1899. године увели краљ Александар, бивши краљ Милан Обреновић, као командант Активне војске, и Народна скупштина, дефинитивно је укинута марта 1904. године. Главна контрола је оформљена још 1844. године и радила је са прекидима и по одговарајућим одредбама устава и закона о Главној контроли да би по члану 181 Устава из 1904. имала право и обавезу да „прегледа, исправља и ликвидира рачуне опште администрације и свих рачунопологача према државној каси“. Била је надлежна и за све финансијске органе у војсци (који су јој слали рачуне ради „разређења“) и ишла је у инспекцију до нивоа команди дивизијских области.

³ Ранг специфичних тема из категоријалне теме „Управљање ратом“ био је следећи: 1) управљање финансијама у рату (19 прилога на 36,7 промила површине); 2) цензура у рату (7; 22,8); 3) регулисање саобраћаја у рату (11; 20,4); 4) снабдевање војске (6; 18,0); 5) сузбијање заразних болести (4; 3,3); врховно командовање (1; 1,6) итд.

⁴ Ранг таквих жанрова био је следећи: ... 10) захвалност, благодарност; 11) говор; 12) објашњење, тумачење и сл.; 16) прокламација, 19) саопштење; 20) одговор; 23) честитка; 24) апел и 25) похвала.

⁵ Министар војни био је прворангиран и као извор информација (са 26,9 промила површине) и као носилац ставова (са 38,2 промила). На другом месту био је краљ а као носиоци ставова следе: Уредништво СВЛ, Народна скупштина, остали министри, војне команде, Црвени крст Србије, Влада итд.

ње⁶ којим се подсећају старешине на забрани батињања војника, на строгим санкцијама и штетности таквих невоспитних поступака“). Због клевета или увреда министра војног или војске Министарство војно није подносило тужбе. То су у неким случајевима чиниле градске управе у којима је било седиште окривљених (обично политички листови) или команданти гарнизона, што је такође објављивано у „Српским новинама“.⁷ У „Службеном војном листу“ објављиване су све пресуде изречене војним лицима и војним чиновницима. Лист је превасходно био усмерен ка војној јавности а поруке политичкој јавности заузимале су око 94 промила целокупног простора. Међутим, тај лист је омогућавао јавности да обавља демократску контролу војске.

„Ратник“

Часопис „Ратник“ издавало је Историјско одељење Главног ђенералштаба чији је начелник, претежно, био и његов уредник. У случајевима када начелник тог одељења није био ђенералштабни официр, уредник је био помоћник начелника Главног ђенералштаба. Карактеристичан је по томе што је преко њега, на индиректан начин, јавност обавештавана о све већој вероватноћи избијања рата у Европи, посебно на правцима који су обухватили Србију, о модернизовању европских војски а посебно војски суседних држава итд., што је требало да подстакне војни врх и политичке чиниоце на предузимање неопходних мера везаних за војно јачање државе. То се чинило и објављивањем превода студија или изабраних делова студија познатих светских аутора, државника или војсковођа, информационих прилога, највише кратких вести, итд.⁸ На пример, став француског генерала Дерекана да су издајце отаџбине политичари Француске који су предлагали скраћивање војног рока са три на две године, са разлогом је поново објављен 1905. у преводу дела његове студије *Рат и војска* иако је његова студија у целини преведена у Србији одмах по објављивању 1903. године.⁹

⁶ „Службени војни лист“, 1908, стр. 427–428.

⁷ Дневни рекорд по броју објављених позива оптуженим, пресуда и потврда пресуда због увреда и клевета путем штампе у истраживаном периоду (укупно 87) постигнут је 14. октобра 1912 („Српске новине“, бр. 233). Тог дана је објављено шест предмета у вези с увредама или клеветама министра војног.

⁸ Ранг жанрова с политичким садржајем у „Ратнику“ према површини био је следећи: стручни чланак, научни чланак, кратка вест (белешка), кратки стручни чланак (различност), историјска грађа, извештај, мишљење, збирка мисли, приказ, говор (беседа, прокламација), библиографија (нове књиге), путопис, критика, предавање, коментар, пропис, некролог, и друго.

⁹ „Ратник“, 1905, књ. 58, стр. 245. Студију је у целини претходно превео поручник, касније пуковник, проф. др Тодор Љ. Павловић 1903. године, када је штампана као књига.

После 1908. године у „Ратнику“ су се појављивала и отворена обраћања јавности у којима су наглашаване многе слабости у Србији од којих је зависила њена одбрамбена моћ и давали предлози за њихово превазилажење. Највише порука упућивано је официрима и Влади Србије.

За „Ратника“ и, посебно, за независна (приватна) војна гласила карактеристично је да су у њима српски војни писци инсистирали да држава примењује у пракси верификована знања. На почетку су критике српске војне политике искључиво биле негативне, а уочи балканских ратова било је и позитивних критика, када је уведена и синтагма *ратна политика*.

„Ратни дневник“

Ратни дневник је постао орган Врховне команде марта 1915. а издавао га је Ратни пресбиро, који је био у саставу Обавештајног отсека Операцијског одељења Штаба Врховне команде. Пре тога је излазио приватно, као и други листови¹⁰ који су објављивали информације Ратног пресбиороа (то је учињено због наглог опадања моралне снаге у Србији). Основна разлика између „Ратног дневника“, типичног ратног листа, и осталих војних листова у Србији била је у његовој необјективности и тенденциозности. На пример, после усвајања Крфске декларације у њему су преувеличаване жеље Словенаца и Хрвата за уједињењем са „истородним српским или југословенским народом“. Чак је објавио да такву жељу наводи „сва хрватска штампа“.¹¹ Наиме, афирмативно је писао о појавама, догађајима, институцијама и личностима који су били у складу с тадашњим званичним циљевима Србије.

Када се повећао број приспелих некролога о погинулим припадницима српске војске, у листу је одлучено да се они не објављују, што је читалиштву образложено тиме да ће се „објављивати када наша славна армија буде дубље у отаџбину продрла... јер је право да о палим херојима за отаџбину чита цела отаџбина. Изузетак сада чини само по нека лепа песмица, која укратко опева подвиг и смрт јунака“.¹² Међутим, ти некролози, као и многи други састави и документи о погинулим припадницима српске војске, никада нису објављени, те су многи јунаци остали незнани.

„Ратни дневник“ је био омиљено штиво и поједини његови прилози прештампавани су после Првог светског рата. Изразито афирмативни састави о Србима и српској војсци у победничкој атмосфери непосредно после тог рата неоспорно су утицали на промену у српској националној свести.

¹⁰ То су били листови: „Ратни пресбиро“, „Званични извештаји Ратног пресбиороа“, „Ратни весник“, „Ратни одјек“ и „Ратни бележник“.

¹¹ „Ратни дневник“, 21/1918. године.

¹² Исто, 271/1917. године.

У Солуну је од средине 1916. до краја 1917. године деловао Краљевски српски пресбиро, који је био у саставу Министарства војног и издавао „Војни преглед стране штампе“, који је имао ознаку „поверљиво“ (за интерну употребу).

Приватна или независна војна штампа

У саставу уређивачких одбора или уредништава свих приватних војних листова били су потврђени пријатељи – активни или пензионисани (резервни) официри, а у једном случају – браћа официри. Тој штампи је припадао и лист „Пијемонт“, орган полутајне, претежно официрске организације „Уједињење или смрт“ (око 150 официра), за који се говорило да је лист војске. На почетку излагања тај лист је јачао националну свест и пропагирао ослобођење и уједињење српског народа. Затим је, посебно после смрти одговорног уредника и фиктивног власника Љубомира Јовановића Чупе (1913), почео да губи своју примарну оријентацију и окренуо се унутрашњим политичким питањима. Радикалну странку, посебно њену владу, нападао је неодмерено, безразложно, чак и жучно. У пролеће 1914. „Пијемонт“ је инсистирао на томе да круна уклони радикале с власти. Тада се лист укључио у страначке борбе, чак и у склапање изборне коалиције. Министар војни објавио је наредбу 5. марта 1914.¹³ којом је негирао да је „Пијемонт“ војни лист и поновио одредбе т. 413 Правилника службе, наглашавајући да се оне односе на сва активна војна лица.

„Војска“

„Војска“ је излазила од почетка 1904 (25. децембра 1903, по старом календару) до фебруара 1907. године. Уређивао је одбор чији састав никада није објављен, него је навођено да је „покреће један одбор од неколико младих официра да би војска имала свог представника у јавности“. Тада су излазили само „Службени војни лист“, два часописа – „Ратник“ и „Узданица“, и на иницијативу групе официра од 1905. до 1906. приватни часопис „Артиљеријско-инжињерски гласник“. Припадници одбора „Војске“ били су представници две непосвађане фракције млађих извршилаца Мајског преврата. Издвојила су се два капетана II класе, школски другови из гимназијских дана у Београду, класићи у Војној академији (27. класа) – др. Тодор Љ. Павловић и Мирко Ротовић, којима је помагао и проф. др Јован Б. Јовановић. У првом броју наведена је програмска оријентација листа, а у уводнику („Наша прва реч“), између осталог, писало је: „Ми припадмо војсци и ми волимо војску... да подстакнемо њено (српске војске – прим. В.И.) развијање, да убрзамо њено консолидовање, ... радити

¹³ „СВЛ“, 1914, стр. 141–142.

искрено и предано, са пожртвовањем на духовном јединству српске војске, која је вагда била и која мора остати базис политичких комбинација наше државе... станимо сви под једном заставом 'Србија и Српство', дајмо српским државницима војску чврсту, непобедиву, једнодушну, снажну и сложну...“.

Већина прилога у „Војсци“ односила се на морално и стручно уздицање припадника војске, углавном старешина, јер се лист придржавао своје програмске оријентације. Значајан простор (око 420 промила целокупне површине свих бројева листа, односно, око 20 одсто прилога) био је посвећен политици, и то претежно војној политици. У Србији се у то време под појмом „војна политика“ подразумевало доношење и примена војне доктрине од стране надлежних државних органа. Писано је и о ратној политици (садашња „политика одбране“), а у оквиру ње о спољној (највише о државним интересима и циљевима и савезништву) и унутрашњој политици (најнегативније критике упућене су политичким странкама Србије и њиховим вођама и појединим народним посланицима).

Ангажовано је писано и о новој политичкој оријентацији Србије, неопходности њеног војног јачања, посебно војске, и другом. Била је нетолерантна према многим ставовима, па је њихове носиоце називала издајницима, чак и оне који су само употребљавали реч „завереници“. Део сарадника и уредника *Војске* није могао да прихвати вишестраначке полемике у вези с значајнијим државним питањима (спољнополитичка оријентација итд.), а посебно оне у којима је, на пример, у Народној скупштини захтевано да Аустрија заведе ред у Србији, и слично. Већина критикованих личности у току Првог светског рата отворено је прешла на страну окупатора – Аустроугарске). Иако је већи део прилога био намењен војној јавности, посебно официрима, интензитет односа са политичком јавношћу био је значајан.¹⁴

У полемици са делом политичке опозиционе штампе *Војска* се показала као недорасла. Захтевала је 1906. године измене у Закону о штампи у вези са смањењем слободе штампе. Наиме, сви листови и њихови уредници које је „Војска“ критиковала, бранећи српске интересе, били су субвенционирани из аустроугарског диспозиционог фонда. Међутим, тада за то није било отворених доказа.¹⁵

¹⁴ Ранг специфичних тема са политичким порукама у листу „Војска“ био је следећи: 1. руско-јапански рат 1904–1905. године; 2) припрема војске за рат; 3) организација војске; 4) официри; 5) јачање морала војске; 6) критика политичке штампе; 7) подофицири; 8) снабдевање војске; 9) ратовање на Балкану 1876–1878. године; 10) Мајски преврат; 11) краљ (престолонаследник); 12) „Војска“ о себи; 13) министар војни; 14) либерализам; 15) војна штампа Србије; 16) Социјалдемократска странка Србије; 17) витешка удружења; 18) корупција и неправда у војсци; 19) слобода штампе; 20) унутрашња политика Србије итд.

¹⁵ Димитрије Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906–1911*, Београд, 1962, стр. 63, нап. 12.

Међу сарадницима листа „Војска“ издвајала се група млађих официра са либерално-демократским схватањима. У својим прилозима аргументовано су се залагали за хуманије односе у војсци, развијање способности конкретнoг и правилног размишљања, примену достигнућа друштвених наука, посебно педагогије и психологије, и друго. Ту групу је предводио капетан II класе Тодор Љ. Павловић,¹⁶ који се са својим другом Мирком Ротовићем¹⁷ истакао и у уређивању листа. Таква хуманистичка схватања постојала су у српској војсци и пре 1903. године а наведеним прилозима интензивирано је њихово ширење.

„Српска војска“

„Српска војска“, као периодични недељни лист, излазила је од октобра 1908. до јануара 1912. године. Уређивали су је веома образовани и способни превремено пензионисани официри. Међу њима су се издвајали пуковници Светислав Исаковић,¹⁸ власник листа, и Живојин Мишић, последњи војвода. Они су били дугогодишњи проверени пријатељи: од школовања у Артиљеријској школи (1874–1880), преко ратова у 1876, практиковања у Главном ђенералштабу 1888. и 1889, када су једино њих двојица били приправници за ђенералштабну струку, до пензионисања истом наредбом 1904. године. Разлог излагања „Српске војске“ била је, поред третирања војних тема, „и тежња да се шири кругови заинтересују питањима државног живота, која су у тесној вези са војском. Та је потреба толико прешнија, што је наша интелигенција упућена на дивљу политичку борбу и на распиривање ситних, већином личних политичких питања, те није у стању да се издигне над питањима дневне политике и партијских интереса и да политички живот посматра са више тачке гледишта, у његовој целини... Задатак је овом листу, да целокупну нашу интелигенцију, без обзира на партијску подвојеност, непосредно подсећа на велике државне задатке. Највиши пак државни задатак Краљевине Србије јесте да *уједини Српство*. Да се Српство уједини потребна је снажна и у сваком погледу ваљана војска. То је алфа и омега целокупне државне мудрости...“¹⁹ У првом броју листа наведена је остала аргументација целокупна

¹⁶ Један од најзаслужнијих официра Србије чије име није објављено ни у *Споменици погинулим и умрлим српским официрима у рату 1912–1918. године*. Заслужан је као новинар, научник, јавни радник, професор Војне академије, ратни командант итд., а пре свега као високо моралан и способан официр.

¹⁷ Мирко Ротовић је као српски официр објавио више стручних радова, од чега четири у часопису *Ратник*, и активно се бавио новинарством и превођењем (поред осталог, превео је књигу Фридриха Бернхардија *О данашњем рату* – 1912).

¹⁸ Инжињеријски пуковник Светислав Исаковић такође спада међу најзаслужније српске официре. Осим што се бавио новинарством, објавио је три књиге и већи број научних и стручних радова.

¹⁹ „Српска реч“, бр. 1/1908.

програмска оријентација, углавном из области одбрамбене и војне политике.

Садржаји у „Српској војсци“ били су актуелни – односили су се на сва значајна питања везана за војну делатност и војну политику, сажети и објективни (са знатним деловима научне аргументације). Према културном нивоу и, посебно, новинској етици лист се издвајао од осталих листова у тадашњој Србији. Критици политичке штампе „Српска војска“ посветила је скоро исти простор као и „Војска“, али је то чинила са много више политичке културе.

У „Српској војсци“, осим веома образованих и способних превремено пензионисаних (резервни) официра, сарађивали су и активни официри и лица из грађанства. То је, вероватно, био разлог што су у листу, у једном случају, емотивније (жучније) брањени од увреда пензионисани официри (тада је било више од 300 превремено пензионисаних официра). Већина њих доказала се у ослободилачким ратовима вођеним 1912–1913. и 1914–1918. године: петорица су постали генерали, односно војвода (око четвртина свих српских генерала у том времену), а тројица су обављала највише војне дужности (министар војни или начелник Штаба Врховне команде). Садржаји са порукама политичкој јавности заузимају 421 промил простора „Српске војске“.²⁰

„Наоружани народ“

Лист је излазио од марта 1911. до марта 1912. године. Почео је да се штампа у време када је војна опасност по Србију била све очигледнија и већа, када је интензивирана војна политика Србије и повећан број војно-политичких прилога у грађанској штампи. Наиме, постојале су и даље разлике у војно-политичким ставовима које су највише навођене у политичкој штампи, што је био један од разлога за његово покретање. Издавали су га браћа официри Момчило (власник) и Павле Јуришић,²¹ којима је помагало неколико млађих официра. У програмској оријентацији, поред осталог, наведено је да је најзначајнија обавеза у вези с листом „да са стручне стране помогне политичарима да отклоне велике грешке“. Будући да је највише афирмисан процес

²⁰ Ранг специфичних тема са политичким порукама у листу „Српска војска“: 1) официр; 2) обука и школовање војске; 3) јачање морала војске; 4) претње, ризици, борба за опстанак; 5) организација војске; 6) припрема народа за рат; 7) критика политичке штампе; 8) снабдевање војске; 9) руско-јапански рат 1904–1905. године; 10) министар војни; 11) војна штампа Србије; 12) државни и национални интереси и циљеви; 13) војно-политички рад Аустрије после пораза 1866. године; 14) војно право Србије; 15) подофицир; 16) краљ (престолонаследник); 17) војни буџет; 18) Друштво „Српско јединство“; 19) Влада Србије; 20) демократија у војсци; 21) витешка удружења итд.

²¹ Опширније: Божидар Јововић, *Српски официри у националној култури*, ВИЗ, Београд, 1998, стр. 56, 105, 115, 116, 263, 273 и 304–317.

војног организовања европских држава као наоружаног народа,²² у листу су спортска јавност и војна лица подстицани на веће ангажовање у удружењима у којима је, претежно, морално и физички јачана омладина. Садржаји с порукама политичкој јавности заузимају 478 промила од целокупне површине листа – сразмерно највише у односу на остале војне листове и часописе у том периоду.

„Наоружани народ“ је убрзо постао орган Олимпијског клуба Србије а његови сарадници су се ангажовали у раду клуба и постали су његови руководиоци. Захваљујући њима, српски спортисти су почели да наступају на олимпијским играма (Стокхолм, 1912). Секретар екипе био је потпоручник,²³ а вођа пута капетан,²⁴ који је био директор клуба и члан Међународног олимпијског комитета (МОК). Доживотног чланства у МОК-у одрекао се 1948. године да би нова Југославија имала представника у МОК-у, с обзиром да је он 1945. емигрирао као припадник Југословенске војске у отаџбини.

Обавештавање јавности у току ратова 1912–1913. и 1914–1918. године

У току ослободилачких ратова 1912–1913. и 1914–1918, када је издавала, са прекидима, само три листа,²⁵ српска војска је организовала обавештавање јавности преко лица за страну кореспонденцију, домаћих и страних ратних дописника, страних војних представника и њихових пратилаца и Ратног пресбириа. У формацији српске војске уочи Првог балканског рата били су у штабовима армија и њима равним саставима предвиђени секретари за страну кореспонденцију. Зато је министар војни 29. септембра (по новом календару) 1912. године²⁶ на те дужности поставио веома способна лица, углавном из дипломатско-конзуларних представништва са турске територије (секретара Министарства иностраних дела, драгомана посланства у Цариграду, драгомана конзулата у Солуну и конзулата у Битољу, вице-

²² Ранг специфичних тема са политичким порукама у листу „Наоружани народ“: 1) витешка удружења; 2) критика политичке штампе; 3) организирана војска; 4) официри; 5) подофицири; 6) руско-јапански рат 1904–1905. године; 7) српско-турски ратови 1876–1878. године; 8) јачање морала војске; 9) припреме народа за рат; 10) обука и школовање војске; 11) војна штампа Србије; 12) социјализам; 13) народни посланик; 14) учитељ; 15) либерализам; 16) Социјалдемократска странка Србије; 17) припреме привреде за рат; 18) политичке партије Србије; 19) милитаризам; 10) државни и национални интереси и циљеви итд.

²³ Драгослав В. Војиновић погинуо је као ђенералштабни пуковник у резерви у Априлском рату код Ужица (15. април).

²⁴ С. Светомир Ђукић, дивизијски ђенерал, заслужан је новинар, војни писац (објавио је више од сто чланака, 12 књига итд.) и преводилац.

²⁵ „Службени војни лист“, „Ратни дневник“ и „Напред – En Avant“.

²⁶ Архив Војноисторијског института (АВИИ), Група фондова Војске Краљевине Србије, пописник 2, кутија 8, фасцикла 2, док. 10/3.

конзула у Солуну итд.), а Главни Ђенераштаб је 16. октобра 1912. издао прво наређење²⁷ којим је регулисан рад страних дописника и страних војних представника, поједини облици цензуре штампе, и друго.

Како су на почетку Првог балканског рата у приватним листовима у Србији објављиване и измишљене вести, министар војни је 22. октобра затражио од Врховне команде да шаље српским новинама извештаје „који би као званични имали јаког уплива на ширу публику“. Навео је и „да би било врло корисно да Врховна команда шаље редовно спискове погинулих и рањених, са назначењем јединице у којој је убијени или рањени служио, као и места њиховог рођења“.²⁸ Зато је штаб Врховне команде 23. октобра наредио армијама следеће: „Придатим у штабу за страну кореспонденцију наредите да за јавност састављају детаљне извештаје о важнијим појединостима, као одликовања појединаца, отимање заставе, отимање позиција на јуриш, расположењу народа у новоослобођеним крајевима итд. Све шаљите Врховном штабу“.²⁹ Након шест дана, Штаб Врховне команде издао је ново наређење армијама у којем су одређена нова лица за обавештавање јавности и наведено као дужност „да јављају о свим успесима наше војске у току борби, одликовању појединаца, заробљавању непријатеља, профијанта, проласку кроз поједине крајеве и уласку у вароши, расположењу нашег и непријатељског становништва итд. Стављати их у могућност да буду довољно обавештени. За неизвршење биће сами одговорни. Све ово да буде подробније, у виду описа и да се шаље Штабу Врховне команде“.³⁰

Српска војска у току Првог балканског рата није могла у потпуности да се придржава свих тих наређења. Број ратних дописника био је велики а поједини страни новинари су и без легитимација стизали до нижих јединица. Штаб Врховне команде јављао је да нема више

²⁷ Исто, к. 156, ф. 6, док. 4. Издајамо: „У току предстојећег рата у близини војске налазиће се изванредан број страних и наших новинарских извештача ... Као спољни знак они ће имати тробојку на десној руци, а сем тога сваки ће имати пропусницу снабдевену жигом Врховне команде... Према њима треба бити предусетљив у сваком погледу, али ће команданти, према приликама, сами решавати докле им се може дозвољавати приступ... треба их груписати уједно, па им из штаба дати по једног од оних који су одређени за страну кореспонденцију. У погледу смештаја и исхране указивати им све помоћи у границама могућности. Поред цензуре у Врховној команди, имаће своју цензуру и сасвим засебне колоне. Све депеше и писма која говоре о војсци и њеним операцијама, фотографије и крокије не може ни једна телеграфска или поштанска станица отправљати ако нису снабдевене жигом Врховне команде или дотичне више команде. Лажне вести и све што би нашу војску компромитовало не жигосати... Сем новинарских извештача налазиће се на војишту и страни војни аташеи. У погледу предусетљивости и указивања помоћи за њих важе исте напомене. Сем тога, они ће имати и своје пратиоце официре, који ће добити потребна упутства...“

²⁸ Исто, к. 17, ф. 3, док. 1.

²⁹ Исто, док. 18.

³⁰ Исто, к. 19, ф. 6, док. 4.

простора за смештај страних новинара и војних представника, па су председник Министарског савета или његов заменик интервенисали да се обезбеди прихват за поједине високе официре савезничких земаља. Војна штампа није цензурисана, осим што је спречавано отицање неповољних информација. Зато је званично уведена цензура ПТГ саобраћаја, 23. октобра 1912, Правилником за поштанску службу у рату, на основу чл. 23 Устава и Закона о уређењу војних пошта из 1876. године.

Уочи и за време Другог балканског рата настала је потреба за потпунијом применом појединих облика војне цензуре штампе, посебно због појединих аустро-угарских новинара и дипломатско-конзуларних представника и домаћих дописника. Наиме, морало се парирати бугарској пропаганди против српске војске, што је најчешће чињено демантима. У српској војсци убрзо су се прикупили докази о стварним злочинима бугарске војске, претежно о масакрирању српских рањених официра који су најдубље продирали у бугарске положаје. То су били, у већини случајева, официри учесници Мајског преврата или чланови организације „Уједињење или смрт“. Такви прикупљени документи нису објављени. Једино је, али непотпуно, описана погибија потпуковника Радомира Аранђеловића, команданта 4. прекобројног пука (22. јул, Говедарник).

Организација и органи војне цензуре штампе Србије у периоду 1915–1918. године

На почетку Првог светског рата у појединим деловима Србије долазило је до ширења панике и одливања тајних војних података. Врховна команда је предузела мере против тих појава и захтевала од Министарског савета да се спречи објављивање војних података који су негативно утицали на војне операције.³¹ На основу тога, Министарски савет је 22. августа 1914. донео одлуку да министар унутрашњих дела нареди увођење цензуре штампе, у ствари, да полицијске власти не дозволе објављивање војних информација које су сматране „недопуштеним публикацијама“ из чл. 39 Закона о штампи.³² Цензура ПТГ саобраћаја у рату која је регулисана наведеним правилником из 1912. године проширена је Наредбом за телеграфске, телефонске, поштанске службенике и лица која су војном влашћу одређена за цензуру у телеграфским надлештвима.³³ Наредбу су потписали министри грађевина и војске.

³¹ Цензура штампе увођена је у Србији у време ратова вођених 1876–1878, 1885–1886. и у току Тимочке буне 1883. године.

³² „Српске новине“, бр. 177, 12. август 1914, стр. 1; „Српски војни лист“, 1914, стр. 756–758.

³³ „Српске новине“, бр. 177, 12. август 1914, стр. 2; „Српски војни лист“, 1914, стр. 754–756.

Почетком 1915. године, због ратних прилика, било је неопходно да се и у Србији организованије спроводи цензура штампе, што је већ чињено у другим демократским земљама у току тог рата. Зато је регент Александар, врховни заповедник српске војске, на предлог министра војног, 28. априла (11. маја) 1915. донео Уредбу о војној цензури за време рата.³⁴ Законски основ за доношење уредбе пронађен је у чл. 41 Закона о устројству војске. Према Уредби, циљ војне цензуре било је спречавање саопштавања и ширења вести које је могао да искористи непријатељ или које су могле да изазову узнемиреност или незадовољство у земљи и војсци. Цензура се односила на: преписку, поштанске пошиљке (пакети, штампане ствари итд.), телефонске разговоре, фотографије и филмске траке и домаћу и страну штампу. Конкретније су одређене „недопуштене публикације“ (чл. 5), регулисана је војна цензура, њен рад и контрола итд. Уредба је допуњена 23. августа 1915,³⁵ тако да су и телефонски разговори народних посланика били дозвољени само под цензуром.

Цензура је организована посебно на војишном делу територије а посебно на осталом (позадина) делу територије земље. Постојала су два руководећа органа цензуре – главне цензуре: једна је била у седишту Владе за цензуру у позадини, а друга у седишту Врховне команде за цензуру на војишном делу територије. Обе главне цензуре имале су поштански, телеграфско-телефонски и новинарски одсек. На челу војне цензуре на војишном делу био је шеф Обавештајног одсека Операцијског одељења Врховне команде. У позадини је шефа главне војне цензуре постављао министар војни и непосредно му давао наређења и упутства у вези с цензуром за војне интересе, док је упутства везана за цензуру спољнополитичких питања примао од министра иностраних дела. Министар војни постављао је шефове одсека главне цензуре у седишту Владе. На војишном делу шеф Поштанског одсека био је инспектор војних пошта, шеф Телеграфско-телефонског одсека – шеф Војног телеграма, а Новинарског одсека – шеф Ратног пресбириа Обавештајног одсека Операцијског одељења Врховне команде. Руководиоци главних војних цензура имали су иста права и овлашћења као и команданти бригада, а шефови одсека као команданти пукова, с обзиром на значај цензуре и одговоран рад бројних цензорских службеника.

Министар војни је два дана након доношења Уредбе прописао поверљив Упут за војне цензоре (ФБО бр. 19. 229) којим су конкретније регулисани рад и контрола органа војне цензуре. На пример, издавање одобрења домаћим и страним ратним дописницима за слање новинарских прилога својим редакцијама, начин цензурисања прило-

³⁴ „Српски војни лист“, 1915, стр. 258–267, а првобитни текст са погрешкама штампан је у претходном (11) броју, стр. 196–206.

³⁵ Исто, 1915, стр. 62.

га, и друго.³⁶ Број цензора на свакој ПТТ станици зависио је од јачине саобраћаја, јер рад цензора није смео да кочи правилан, уредан и брз саобраћај. На пример, у Главној пошти Врховне команде 31. октобра 1917. био је 31 цензор, са шефом резервним капетаном 1. класе.³⁷ Цензуру домаће штампе обављали су на војишном делу шеф Ратног пресбириа са својим људством, а у позадинском делу – надлежне полицијске власти.

Шеф главне војне цензуре и шеф Обавештајног одсека Операцијског одељења ВК издавали су одобрења ратним дописницима домаћих и страних листова за слање дописа својим редакцијама и регулисали сва питања у вези с цензурисањем њихових дописа (време, место и начин). Задржане новине и друге штампане ствари евидентирале су у посебно одређеним књигама у главним цензурама. На пословима цензурисања штампе у компликованијим случајевима непосредно су ангажоване и највише војне личности – министар војни и начелник штаба Врховне команде. На пример, начелник Штаба ВК у априлу 1918. није одобрио Уредништву листа „Велика Србија“ да штампа говор народног посланика Уроша Ломовића³⁸ у Народној скупштини у вези са страдањем српских регрута крајем 1915. године, с образложењем да би тај прилог у тадашњој ситуацији негативно утицао на морал српске војске. Поред тога, начелник Штаба ВК обратио се министру војном са молбом да се спречи штампање тог и сличних говора у „Српским новинама“ док не наступи повољнија ситуација, будући да су се „Српске новине“ делиле војницима и на најистуренијим положајима.³⁹ Након тога, у „Српским новинама“ до пробоја Солунског фронта, септембра 1918, нису објављени ниједан говор народних посланика или стенографска белешка са заседања Народне скупштине.

*
* *

Основни разлог за однос српске војске и њених припадника са јавношћу било је јачање одбрамбене и војне моћи државе, са тежиштем на моралној снази. Однос преко војне штампе био је коректан и културан, и строго у границама надлежности војске. Само је мања

³⁶ И остали прописи допуњавани су или мењани према одредбама Уредбе о војној цензури за време рата.

³⁷ АВИИ, Пописник 3, к. 52, ф. 7, док. 27.

³⁸ Адвокат из Горњег Милановца и члан Главног одбора Радикалне странке.

³⁹ Зато је начелник Штаба ВК упозоравао: „Ако г. Министар војни ма из којих разлога у овоме не би успео, те овај говор, као и други њему слични, буде штампан у званичним *Српским новинама*, бићу принуђен да, у интересу одржања што бољег морала код трупа, обуставим растурање тих бројева по јединицама и установама оперативне војске, чиме би се ускратила војницима доста значајна лектира, поред *Ратног дневника*, а командама и установама службена саопштења и објаве...“ (АВИИ, П-3, к. 104, ф. 6, док. 8, писмо Обр. 25.520 од 20. маја 1918).

група официра, извршилаца Мајског преврата, преко листа „Војска“ у двадесетак случајева пређала противнике, од којих је већина касније, за време окупације Србије, сарађивала с окупатором (постали су руководиоци у окупационом апарату итд.)

Своја знања из области војске и политике српски војни писци су примењивали, превасходно, у пракси. Уочавали су и прогнозирали опасности за своју државу, ангажованим писањем учествовали су у артикулисању и популаризовању основног државног циља (ослобођење, уједињење и напредак свог народа) и указивали на савезништва и, још више, на војску као главно или једно од најглавнијих средстава за остваривање тог циља. Знајући да војна моћ државе увелико зависи од њене унутрашње политике, ангажовано су писали о елементима унутрашње политике од којих је тада највише зависио напредак српске војске. Увиђајући многе негативности у својој држави, указивали су се на њих и давали предлоге за њихово отклањање. Непосредно су се ангажовали, као људи од пера, преко штампе, али и у непосредним активностима које су им биле допуштене, а највише у витешким удружењима. Наиме, бројни официри – војни писци и сарадници војне штампе били су ангажовани у раду соколских друштава, стрељачких дружина, Народне одбране, Добровољачке дружине, Друштва за сузбијање алкохола, Кола јахача итд. Такође, основали су Олимпијски клуб и организовали прво учешће спортиста Србије на олимпијским играма (Стокхолм, 1912).

Ангажовано писање српских војних аутора није смањило њихову објективност. Способност предвиђања будућих догађаја и предлагања одговарајућих активности својој држави било је резултата и општег образовања српских официра, чије је оспособљавање било првенствено усмерено ка пракси.

Званични издавачи војне штампе пружали су јавности информације о скоро свим делатностима српске војске и омогућавали јој демократску контролу војске. У току ослободилачких ратова 1912–1913. и 1914–1918. године, када је издавала, са прекидима, само три листа, српска војска је организовала обавештавање јавности преко лица за кореспонденцију, домаћих и страних ратних дописника, страних војних представника и Ратног пресбиороа, са делимичном цензуром штампе до маја 1915, када се приступило организованој војној цензури штампе као у осталим зараћеним земљама.